

स्थानीय वन ऐन, २०७७

गाउँ सभाबाट पारित मिति : २०७७।०३।१५

प्रकाशित मिति : २०७७।०३।२१

१. प्रस्तावना :

वन र वन क्षेत्रमा रहेको प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, विकास र दिगो व्यवस्थापन गर्दै वनको संरक्षण, स्थानीय नागरीकहरूले साविकदेखिनै प्रयोग, उपयोग गरी आएको वन समेतको व्यवस्थापन र लाभको बाँडफाडमा पहिचान, प्रतिनिधित्व र पहुँच सहितको अधिकारलाई संरक्षण गर्दै, नेपालको संविधानमा उल्लेखित वन माथिको स्थानीय समुदायको अग्राधिकारलाई व्यावहारिक रूपमा प्रत्याभूत गराउदै वनको दिगो व्यवस्थापन, दिगो संरक्षणमा जिम्मेवारी तुल्याउदै वन श्रोतबाट अधिकतम लाभ उठाई लाभको न्यायोचित वितरणको माध्यमबाट स्थानीय समुदायको आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय र भौतिक लगायतका स्थानीय विकासको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आर्थिक समृद्धि एवं दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न थप योगदान पुऱ्याउन वनको व्यवस्थापन, उपयोग सम्बन्धी स्थानीय वन व्यवस्थापन गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्थापन गर्न वाञ्छनीय भएकाले, नेपालको संविधानको धारा ५७ को उपधारा ६ बमोजिम स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा २ बमोजिम फेदीखोला गाउँपालिकाको मिति २०७७/०३/१५ को गाउँसभाले यो स्थानीय वन ऐन २०७७ बनाएको छ ।

परिच्छेद १

संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:

२. प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:— (१) यस ऐनको नाम “स्थानीय वन ऐन, २०७७” रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा:— विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा:

(क) “वन” भन्नाले पूर्ण वा आंशिक रूपमा रुखहरूले ढाकिएको विद्यमान अवस्थामा रहेको सामुदायिक वन, धार्मिक वन, शहरी वन, ग्रामिण वन, कृषि वन, वृक्षारोपण, सीमसार क्षेत्र, प्रथाजनित रूपमा व्यवस्थापन गरिएको वन र पारिवारिक-निजी वन समेतलाई सम्झनु पर्छ ।

(ख) स्थानीय वन ऐन २०७७ भन्नाले यस फेदीखोला गाउँपालिकाको सभाले पारित गरेको स्थानीय वन ऐन २०७७ सम्झनुपर्दछ ।

(ग) “प्राकृतिक स्रोत साधन” भन्नाले जल, जमिन, जंगल, वन्यजन्तु, खनिज, जैविक विविधता आदि जस्ता प्राकृतिक रूपमा प्राप्त श्रोत साधनलाई सम्झनु पर्छ ।

(घ) “परम्परागत रूपमा संरक्षण, भोगचलन” भन्नाले पुस्तौ-पुस्तादेखि परम्परागत ज्ञान, सीप र विधिबाट वनको व्यवस्थापन, संरक्षण, विकास तथा त्यस्तो वनबाट प्राप्त हुने वन पैदावारहरूको सदुपयोग वा भोगचलनको निरन्तरतालाई सम्झनु पर्छ ।

- (ड) “वन माथिको पहुँच” भन्नाले वनको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सहभागि हुने र निर्णय लिने, वनबाट प्राप्त हुने वनपैदावारलाई प्राप्त गर्ने, सदुपयोग वा भोगचलन गर्ने, वन क्षेत्रमा निर्वाध रूपमा प्रवेश र आवतजावत गर्ने अधिकारलाई सम्झनु पर्छ ।
- (च) “वन माथिको स्वामित्व” भन्नाले परम्परागत रूपमा संरक्षण, भोगचलन, उपयोग गर्दै आईरहेको वन क्षेत्रमाथि त्यस्तो वन क्षेत्रको आसपासमा बसोबास गर्ने स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, महिला, दलित, लगायतका उक्त वन क्षेत्रमा आश्रित समुदायलाई त्यस्तो वन क्षेत्रको निरन्तर रूपमा संरक्षण, भोगचलन, उपयोग गर्न पाउने गरी प्राप्त हुने त्यस्तो वन क्षेत्र माथिको समुदायको सामुहिक स्वामित्वलाई सम्झनुपर्छ ।
- (छ) “वन अधिकार” भन्नाले परिच्छेद २ मा उल्लेखित वन सम्बन्धी अधिकारलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ज) “स्थानीय वन परिषद्” भन्नाले दफा २० बमोजिम गठन हुने वन अधिकार संरक्षण स्थानीय वन परिषदलाई सम्झनु पर्छ ।
- (झ) “स्थानीय समुदाय” भन्नाले वन क्षेत्रसंग सीमाना जोडिएको वन क्षेत्रमा आश्रित आदिवासी जनजाति, महिला, दलित लगायतका स्थानीय समुदायमा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण समुदायलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ञ) “आखेटोपहार” भन्नाले वन्यजन्तुको जीवित वा मृत शरीर वा पहिचान गर्न सकिने अवस्थामा रहेको तिनीहरूको शरीरको कुनै अङ्ग वा भागलाई सम्झनुपर्छ र सो शब्दले वन्यजन्तुको शरीरको कुनै पदार्थ वा भागको सम्मिश्रणबाट तयार भएको कुनै वस्तुसमेतलाई जनाउँछ ।
- (ट) “अधिकारवाला” भन्नाले यस ऐन बमोजिम वन अधिकार प्राप्त हुने व्यक्ति, परिवार वा समुदाय समेतलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ठ) “वन क्षेत्र” भन्नाले निजी स्वामित्वको हक भोगको र प्रचलित कानूनले अन्यथा व्यवस्था गरेको वाहेकको वन सिमाना लगाइएको वा नलगाइएको वनले घेरिएको वा वनभित्र रहेको घाँसे मैदान, नांङ्गो पहाड, बाटो, पोखरी, तालतलैया, सिमसार, नदी, खोलानाला, बगरले ओगटेको क्षेत्र सम्झनु पर्छ ।
- (ड) “वन पैदावार” भन्नाले वनमा रहेको वा पाइएको वा वनबाट ल्याइएको काष्ठ पैदावर, गैरकाष्ठ वन पैदावर, चट्टान, माटो, पानी, नदिजन्य वा खनिज जन्य पदार्थ वा पशुपन्छी, वन्यजन्तु र पशुपन्छी वा वन्यजन्तुको आखेटोपहार सम्झनु पर्छ ।
- (ढ) “सामुदायिक वन” भन्नाले संधिय वन ऐन २०७६ को दफा १८ बमोजिम समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरेको वनलगायत कबुलियती वन, धार्मिक वन, परम्परागत विधिबाट संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै आएको वन र अन्य समुदायमा आधारित वनसमेतलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ण) “पारिवारिक निजी वन” भन्नाले आफ्नो स्वामित्वमा रहेको जग्गामा पारिवारिक तथा निजी स्वामित्वको जग्गामा पारिवारिक तथा निजी तवरले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै आएको वनलाई सम्झनु पर्छ ।

- (त) “परम्परागत उपभोक्ता” भन्नाले जीवनयापनको लागि परापूर्वकालदेखि स्थानीय रीतिरिवाज, संस्कृति, मौलिक परम्परा अनुसार आफ्नै मौलिक विधि र प्रकृयाबाट निश्चित वन क्षेत्र उपभोग गर्दैआएका समुदायलाई सम्झनुपर्दछ ।
- (थ) “परम्परागत जीवन पद्धति” भन्नाले परापूर्व कालदेखि मौलिकपरम्परा, पेशा र अभ्यासको आधारमा जीवनयापन गर्ने मौलिक जीवनशैली वा अभ्यासलाई सम्झनु पर्दछ ।
- (द) “सामुदायिक वनको स्वामित्व” भन्नाले वनको हैसियत नखस्किने गरी संरक्षण, व्यवस्थापन र लाभ प्राप्त गर्ने गरी समुदायले प्राप्त गर्ने वन माथिको समुदायको सामूहिक स्वामित्वलाई जनाउने छ ।
- (ध) “सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह” भन्नाले सामुदायिक वनको संरक्षण, व्यवस्थापन, भोगचलन र प्रयोगको लागि सम्बन्धित वन क्षेत्रमा आश्रित आदिवासी जनजाति, महिला, दलित, लगायतका स्थानीय समुदायमा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण वर्ग, लिङ्ग, जाति र घरधुरीको अनिवार्य प्रतिनिधित्व हुने गरी गठन हुने उपभोक्ता समूहलाई सम्झनु पर्छ ।
- (न) “सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति” भन्नाले समुदायिक वन उपभोक्ता समूहको साधारण सभाले चयन गरेको कार्य समितिलाई जनाउने छ ।
- (प) “वनश्रोत” भन्नाले कुनैपनि व्यावहारिक, व्यावसायिक, सामाजिक, धार्मिक, मनोरञ्जन, शैक्षिक, निर्वाहमुखी, वा सामुदायिक वनमा रहेको वनस्पति, जीव, र अन्य सुक्ष्म जीवहरू लगायत माथि तोकिएको वन क्षेत्रमा रहेको अन्य सम्भावित मानविय प्रयोगमा आउने वनश्रोत समेतलाई जनाउने छ ।
- (फ) “उद्योग” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम सरकारको अनुमतिमा सञ्चालित लघु, घरेलु, साना, मझौला र ठूला उद्योग सम्झनु पर्छ ।
- (ब) “सम्बन्धित अधिकारी” भन्नाले यस ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम कर्तव्य निर्वाह गर्ने अख्तियारप्राप्त अधिकारी सम्झनु पर्दछ ।
- (भ) “तोकिएको” वा “तोकिए बमोजिम” भन्नाले यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमहरूमा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनु पर्छ ।
- (म) “वातावरणीय सेवा” भन्नाले वन क्षेत्रको पारिस्थितिकिय प्रणालीबाट प्राप्त हुने तपसिल बमोजिमको सेवा तथा लाभ सम्झनु पर्छ ।
- क) कार्बन सञ्चिती
ख) जैविक विविधताको संरक्षण
ग) जलचक्र प्रणाली
घ) पर्यापर्यटन
ङ) तोकिए बमोजिमको वस्तु, सेवा तथा अन्य लाभ

परिच्छेद २

सामुदायिक वनको स्वामित्व, वन अधिकार र दायित्व सम्बन्धी व्यवस्था

३. सामुदायिक वनको रूपमा स्वामित्व प्राप्त गर्ने:-

- (१) परम्परागत रूपमा संरक्षण, भोगचलन, उपयोग गर्दै आईरहेको राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तोकिए बमोजिम सामुदायिक वनको रूपमा स्वामित्व प्राप्त गर्ने र त्यस्तो वनको दिगो वन व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय समुदायलाई हुनेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको वन क्षेत्र स्थानीय समुदायको पूर्व सूचित मञ्जुरी विना सामुदायिक वन वा अन्य कुनै प्रयोजनको लागि स्थानीय सरकारले अन्य व्यक्ति, कम्पनी वा समुदायलाई दिन पाईने छैन ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको वन क्षेत्रमा सार्वजनिक हितको लागि स्थानीय समुदायको हितमा असर नपर्ने गरी स्थानीय समुदायको पूर्व स्विकृति र आमसहमतिमा स्थानीय सरकारले प्रयोगमा ल्याउन उपदफा (२) को व्यवस्थाले कुनै बाधा पुगेको मानिने छैन ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम सामुदायिक वनलाई अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोगमा ल्याउँदा सम्बन्धित समुदायलाई पर्न गएको सामाजिक, आर्थिक, भौतिक, जैविक विविधताको क्षति समेतको विचार गरी उचित क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेछ ।

४. सामुदायिक वनमा स्थानीय समुदायको अधिकार:-

- (१) सामुदायिक वनमा समुदायिक रूपमा स्थानीय समुदायले प्राप्त गर्ने वा सम्बन्धी अधिकार अनुसूची-४ बमोजिम हुनेछ ।
- (२) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह सदस्यका अधिकार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको सदस्य प्रत्येक घरधुरी मार्फत व्यक्तिगत रूपमा प्राप्त गर्ने वन सम्बन्धी अधिकारहरू देहाय बमोजिम हुनेछन् ।
  - (अ) सामुदायिक वन क्षेत्रमा रहेको प्राकृतिक श्रोत साधनको विकास, संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा सहभागी हुने,
  - (आ) वन क्षेत्रमा रहेको प्राकृतिक श्रोत साधन र वनपैदावारहरू तोकिए बमोजिम प्राप्त गर्ने,
  - (इ) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा सहभागी हुने र नेतृत्व लिने एवं निर्णय प्रकृत्यामा भाग लिने,
  - (ई) सामुदायिक वनबाट प्राप्त लाभको हिस्सा प्राप्त गर्ने,
  - (उ) वन क्षेत्रभित्र रहेको ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिक सम्पदाहरूको संरक्षण, उपभोग र व्यवस्थापनमा भाग लिने,
- (३) वनमा आधारित उद्यम विकास:-
  - (क) सामुदायिक वनश्रोतको प्रयोग गरी वनपैदावारमा आधारित उद्योगहरू सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह आफैले वा स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघीय सरकार वा निजी

क्षेत्रसंग सम्झौता गरी वा तेस्रो पक्षसंग सम्झौता गरी व्यावसायिक रूपमा संचालन गर्न सक्नेछ ।

- (ख) उपदफा (३) (क) बमोजिमको वनमा आधारित उद्योगले सामुदायिक वा निजी वन क्षेत्रको काठजन्य, पानीजन्य वा गैरकाठजन्य, जडिबुटीजन्य, चिडियाखाना, वन्यजन्तुको पालन, लगायत अन्य वनपैदावार वा वन्यजन्तुमा आधारित उत्पादनहरू व्यावसायिक रूपमा गर्ने र त्यस्तो उत्पादन बिक्रि वितरण गर्न सक्नेछन् ।
- (ग) उपदफा (३) (क) र (ख) बमोजिम तेस्रोपक्षलाई सामुदायिक उद्योग संचालन गर्नका लागि अनुमति दिँदा प्रतिस्पर्धात्मक आधारमा समुदायले प्रत्यक्ष रूपमा लाभ प्राप्त गर्ने गरी दिनु पर्नेछ । यसरी उद्यम संचालन गर्नको लागि तेस्रोपक्ष छनोट गर्दा समुदाय भित्रकै व्यक्ति, कम्पनी वा संस्थालाई उच्च प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।
- (४) नमुना सामुदायिक वन घोषणा गर्न सक्ने: गाउँपालिकाले यस ऐनको दफा २१ को उपदफा (१) (छ) बमोजिम वन परिषदको मुल्याङ्कनबाट प्राप्त सिफारिसका आधारमा उत्कृष्ट एवं गुणस्तरियमा रूपमा व्यवस्थित र संरक्षित कुनै १ सामुदायिक वनलाई नमुना सामुदायिक वन घोषणा गर्न सक्नेछ ।
- (५) सामुदायिक वन संरक्षण समिति गठन सम्बन्धी व्यवस्था: (क) गाउँ कार्यपालिकाले सामुदायिक वनको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका निम्ति सामुदायिक वन संरक्षण समिति गठन गर्नेछ ।
- (ख) उपदफा (५) (क) बमोजिमको समितिमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष तथा पदाधिकारीहरू रहने छन् ।
- (अ) गाउँपालिकाका अध्यक्ष – अध्यक्ष
- (आ) गाउँपालिकाका वडा अध्यक्षहरू मध्येबाट - १ जना
- (इ) गाउँपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत – १ जना
- (ई) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको प्रतिनिधि – २ जना
- (ग) उपदफा (५) (ख) बमोजिम गठन हुने समितिमा महिलाको सहभागिता न्यूनतम ३३ प्रतिशत अनिवार्य गराउनु पर्नेछ ।
- (घ) उपदफा (५) (ख) बमोजिम गठन हुने समितिमा समितिको सदस्य सचिवको रूपमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले काम गर्ने छन् ।
- ५. सामुदायिक वनमा उपभोक्ता समूहको उत्तरदायित्व:-**
- (१) उपभोक्ता समूहको सामुदायिक वन श्रोतको वातावरणीय रूपमा दिगो व्यवस्थापन गर्ने उत्तरदायित्व तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
- (२) उपभोक्ता समूहले सामुदायिक वन व्यवस्थापन कार्ययोजना बनाउने, निर्माण गर्ने कार्य तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

- (३) सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको पूर्णरूपमा सहभागिता गराउने उत्तरदायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ ।
- (४) सामुदायिक वनश्रोतको पारदर्शी, उत्तरदायी ढंगले व्यवस्थापन गर्न सुनिश्चित गर्ने उत्तरदायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ ।
- (५) सामुदायिक वन व्यवस्थापन कार्ययोजना अनुरूप सामुदायिक वनश्रोतको प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन भए नभएको सन्दर्भमा स्थानीय सरकारमा तोकिए बमोजिम आवधिक प्रतिवेदन पेश गर्ने उत्तरदायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ ।
- (६) समुदायबाट व्यवस्थापन गरिएको सामुदायिक वनश्रोतको आय र अन्य लाभबाट सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको साधारण सभा र साधारणसभाले कार्यसमितिलाई तोके बमोजिम समुदायको विकासमा योगदान गरेको छ भन्ने सुनिश्चितता दिने उत्तरदायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ ।
- (७) दिगो वन व्यवस्थापन गरी वनपैदावारको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन चरिचरन, आगलागी, चोरी कटानी, अतिक्रमण आदिबाट सामुदायिक वनलाई जोगाई सामुदायिक वन संरक्षण गर्ने उत्तरदायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ ।
- (८) सामुदायिक वन क्षेत्रको झाडी सफाई र खाली ठाउँमा वृक्षारोपण गर्ने, प्राकृतिक पुनरुत्पादनको व्यवस्थापन गर्ने, वन एकल्याउने, बाक्लो वन पल्याउने, रोग लागेका तथा सुकेका रुखहरू हटाउने जस्ता कार्यगरी वनको हैसियतमा सुधार्दै लैजाने जस्ता उपयुक्त वन सम्बर्द्धन गर्ने उत्तरदायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ ।

६. सामुदायिक वनबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँड सम्बन्धी व्यवस्था:-

- (१) सामुदायिक वनबाट प्राप्त वन पैदावार उपयोग तथा विक्री वितरणबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँड देहाय बमोजिम गरिनेछ ।
  - (क) सामुदायिक वनको वन पैदावार बिक्री वितरण तथा वनश्रोतबाट प्राप्त रकम सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको साधारण सभाले तोके बमोजिम बाँडफाँड गर्नेछ,
  - (ख) लाभको बाँडफाँड गर्दा २५ प्रतिशत वन संरक्षणमा खर्च गरी बाँकी रहेको रकम मध्येबाट ५० प्रतिशत विपन्न वर्ग, उद्यम विकास र महिला सशक्तिकरण र ५० प्रतिशत र सामाजिक सस्थागत विकासमा खर्च गरिने छ ।

७. सामुदायिक वनको स्वामित्व खोस्न नसक्ने:

- (१) समुदायले प्राप्त गरेको सामुदायिक वन र त्यस्तो सामुदायिक वन क्षेत्रको स्वामित्व फिर्ता लिने र वन उपभोक्ता समूहको दर्ता खारेज गर्न सक्नेछैन । तर, देहायको कार्य गरेमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई सचेत बनाई त्यस्तो कार्य नगर्न नगराउन स्थानीय सरकारले आवश्यक निर्देशन दिने र आवश्यक कारबाही गर्न सक्नेछ ।
  - (क) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले प्रचलित कानूनले निषेध गरेको कार्य गरेमा,

- (ख) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले वन व्यस्थापन कार्य योजना बमोजिम कार्य सञ्चालन गर्न नसकेमा,
- (ग) सामुदायिक वनको वास्तविक हैसियत खस्कने वा वन संरक्षणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गरेमा,
- (घ) स्थानीय वन ऐन २०७७ अनुसार कार्य नगरेमा,
- (२) उपदफा (१) बमोजिम वन उपभोक्ता समूहलाई सचेत गराउने लगायतका आवश्यक कारबाही गर्दा सफाई पेश गर्ने उचित मौका दिइनेछ ।
- (३) उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारी, सदस्य वा कुनै व्यक्तिले समुदायको हितको नाममा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको विधान, कार्ययोजना र समुदायको हित विपरित कुनै काम कारबाही गरेमा वा यस ऐन वा प्रचलित कानून विपरित कुनै कार्य गरेमा त्यस्तो पदाधिकारी, सदस्य वा व्यक्तिलाई उपभोक्ता समूहको विधान, कार्ययोजना र नीति नियम वा यस ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम कारबाही गर्नेछ ।

८. स्थानीय समुदायसंग स्वतन्त्र, पूर्व सू-सुचित मञ्जुरी लिनु पर्ने:-

- (१) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले देहाय बमोजिमका निर्णय लिनुपूर्व सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको अनिवार्यरूपमा स्वतन्त्र, पूर्व सू-सुचित मञ्जुरी लिनु पर्नेछ ।
- (क) सामुदायिक वनलाई वनको रूपमै संरक्षण र व्यवस्थापनमा निरन्तरता नदिई अन्य कुनै सार्वजनिक हितको लागि प्रयोग गर्न,
- (ख) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई प्रभावित पार्ने कुनै योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्दा वा नीति नियमहरू निर्माण गर्दा,
- (२) राष्ट्रिय रूपमा वन अधिकार र प्राकृतिक श्रोत साधनसंग सम्बन्धित नीति, ऐन, कानून तथा कार्यक्रमहरू निर्माण गर्दा त्यस्तो नीति, ऐन, कानून, तथा कार्यक्रमहरूले कुनै जाति, वर्ग वा समुदायलाई प्रभावित पार्ने देखिएमा सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-महासन्धि, घोषणा-पत्र, सम्झौता र नेपाल सरकारले व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताहरूमा उल्लेखित व्यवस्थाहरूको अधिनमा रहि नेपाल सरकार लगायत सम्बन्धित तहले त्यस्तो समुदायको अख्तियार प्राप्त प्रतिनिधिहरूसंग अनिवार्य रूपमा स्वतन्त्र, पूर्व सू-सुचित मञ्जुरी (Free Prior Informed Consent) लिईनेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम स्थानीय समुदायसंग र उपदफा (२) बमोजिम विभिन्न जाति, बर्ग वा समुदायसंग नेपाल सरकार लगायत सम्बन्धित तहले स्वतन्त्र, पूर्व सू-सुचित मञ्जुरी (Free Prior Informed Consent) नलिई कुनै काम कारबाही गरेको कारण त्यस्तो समुदायलाई

भौतिक, अभौतिक, मनोवैज्ञानिक लगायतका कुनै पनि प्रकारको क्षति पुग्न गएमा उचित क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने अधिकार सम्बन्धित समुदायलाई हुनेछ ।

९. सहभागिता र प्रतिनिधित्व सम्बन्धी व्यवस्था:

- (१) जल, जंगल र जमिन लगायतका प्राकृतिक श्रोत र साधनसँग सम्बन्धित स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, महिला, दलित यस ऐन बमोजिमको अधिकार वा वन सम्बन्धी उनीहरूको परम्परागत ज्ञान, सीप र जीवनशैलीमा प्रभावित पार्ने स्थानीय रूपमा स्थानीय नीति नियम, कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा त्यस्तो समुदायलाई अनिवार्य रूपमा सहभागि गराईने छ ।
- (२) समुदायमा आधारित वनको स्थानीय तहको उपभोक्ता समितिहरूमा महिला, आदिवासी जनजाति, दलित, अल्पसंख्यक, समुदायको समावेशी सिद्धान्तका आधारमा प्रतिनिधित्व गर्न पाउने अधिकार हुनेछ । यसरी प्रतिनिधित्व गराउँदा निर्णायक तह (पदाधिकारी) लगायतमा कम्तिमा ३३ प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्वको सुनिश्चित गराईनेछ ।
- (३) उपदफा २ बमोजिमको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागिता तुल्याउँदा समेत समुदायको गरिब, विपन्न, दलित वा अल्पसंख्यक समुदायको उचित प्रतिनिधित्व हुन नसकेमा स्थानीय समुदायको आवश्यकताका आधारमा त्यस्तो समुदायलाई विशेष संरक्षण सहितको प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्न सक्ने छ ।

१०. सामुदायिक वनलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने:

- (१) सामुदायिक वनको रूपमा उपभोक्ता समूहलाई स्वामित्व दिई सुम्पन उपयुक्त हुने राष्ट्रिय वनको कुनै पनि भागलाई कबुलियती वन लगायत अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न दिइने छैन ।
- (२) सामुदायिक वन, प्रथाजनित व्यवस्थित वन क्षेत्रलाई राज्यले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको रूपमा राख्नुपर्नेछ ।

११. राष्ट्रिय वनमा प्राप्त हुने सामुदायिक अधिकार:

- (१) राष्ट्रिय वन र सिमसार क्षेत्र लगायत नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको संरक्षण र व्यवस्थापनमा रहेका राष्ट्रिय वनमा त्यस्तो वन क्षेत्रसंग सिमाना जोडिएको वा त्यस्तो वन क्षेत्रको आसपासमा बसोबास गर्ने समुदायले देहायको अधिकारहरू निर्वाध रूपमा उपभोग गर्न पाउने छन् ।
  - (क) परम्परागत रूपमा सार्वजनिक बाटोको रूपमा उपभोग गर्दै आईरहेको राष्ट्रिय वन क्षेत्रभित्र पर्ने बाटोमा आवत जावत गर्ने,
  - (ख) पानीका मुहानहरूको निर्वाध रूपमा निरन्तर उपभोग गर्ने,
  - (ग) परम्परागत रूपमा वनपैदावारको श्रोतको रूपमा उपभोग गर्दै आईरहेको वन क्षेत्र भित्रबाट वनको हैसियत नबिग्रने गरी संरक्षण र व्यवस्थापन समेत गरी त्यस्तो वन क्षेत्रबाट

वन पैदावार निर्वाधरूपमा प्रयोग गर्ने र त्यस्तो वन पैदावारको बिक्रि बितरणबाट लाभ प्राप्त गर्ने,

(घ) परम्परागत रूपमा चरिचरण, गर्दै आईरहेको क्षेत्रमा वनको हैसियत नबिग्रने गरी चरिचरण रूपमा उपभोग गर्ने,

(ङ) राष्ट्रिय वन क्षेत्रभित्र रहेका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिकस्थल र सम्पदाहरूमा निर्वाध रूपमा आवतजावत गर्ने, त्यस्तो स्थलको संरक्षण, व्यवस्थापन, सदुपयोग र नियन्त्रणमा राख्ने,

(च) राष्ट्रिय वन क्षेत्रभित्रका वन्यजन्तुले मानवीय, घरपालुवा जनावार र स्थानीय समुदायको वालिनालीमा क्षति पुऱ्याएमा त्यस्तो क्षतिको मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति स्थानीय सरकारबाट प्राप्त गर्ने, साथै वनमा लागेको आगलागि नियन्त्रण गर्दा वा वन व्यवस्थापन गर्दा दुर्घटना भएमा सम्बन्धित उपभोक्ता समूह र स्थानीय सरकारले उचित राहतको व्यवस्था गरिने छ ।

(छ) राष्ट्रिय वनमा कार्बनको संचितिकरण र भण्डारण गरे बापतको लाभ प्राप्त गर्ने र त्यस्तो लाभ सामुदायिक हितमा प्रयोग गर्ने,

(ज) सिमसार क्षेत्र र राष्ट्रिय वनको व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी हुने,

(२) उपदफा (१) को खण्ड (क), (ख), (ग) र (घ) मा उल्लेखित स्थानीय समुदायको परम्परागत भोगमा रहेको बाटो, पानीको मुहान, वनपैदावार, चरिचरणका लागि उपभोग गर्दै आईरहेको वन क्षेत्र वा श्रोतको सार्वजनिक हितको लागि प्रयोग गर्नुपर्ने देखिएमा स्थानीय सरकारले स्थानीय समुदायको पूर्व सुसुचित मञ्जुरी लिई त्यस्तो वन क्षेत्र सार्वजनिक हितको लागि प्रयोग गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको समुदायको परम्परागत भोग चलनमा रहेको बाटो, प्राकृतिक श्रोत साधन, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिकस्थल र सम्पदाहरूलाई उपदफा (२) बमोजिम प्रयोग गर्दा स्थानीय समुदायलाई आवश्यक पर्ने त्यस्तो सार्वजनिक बाटो वा प्राकृतिक श्रोत साधनको वैकल्पिक व्यवस्था स्थानीय सरकारले तत्काल मिलाउनु पर्नेछ । यसरी सार्वजनिक बाटो मर्मत संभार र स्तर उन्नति गर्दा प्राप्त हुने वन पैदावार सम्बन्धित उपभोक्ता समूहको निर्णय अनुसार उपयोग गरिनेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको समुदायको परम्परागत भोग चलनमा रहेको बाटो, प्राकृतिक श्रोत साधन, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिकस्थल र सम्पदाहरूको उपदफा (२) बमोजिम अन्य कार्यमा प्रयोग गर्दा सम्बन्धित समुदायलाई पुग्न गएको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, भावनात्मक क्षति समेतलाई मध्यनजर राखी सम्बन्धित समुदायलाई स्थानीय सरकारले उचित क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेछ ।

परिच्छेद- ३

सामुदायिक वन र अन्य वन दर्ता तथा हस्तान्तरण

१२. साविकमा दर्ता तथा हस्तान्तरण भएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु यसै ऐनद्वारा संचालन व्यवस्थापन हुनेछन ।
१३. दर्ता तथा हस्तान्तरण नभएका वन क्षेत्रलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु, पारिवारिक निजी वनहरु दर्ता तथा हस्तान्तरण गरी यसै ऐनद्वारा सन्चालन तथा व्यवस्थापन हुनेछन ।

परिच्छेद-४

सामुदायिक वन सम्बन्धी व्यवस्था

१४. सामुदायिक वन हस्तान्तरण:

- (१) उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिमको संरक्षण सम्बर्द्धन उपयोग व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रूपले वन पैदावारको मुल्य निर्धारण गर्ने गरी विक्री वितरण गर्न पाउने गरी स्थानीय सरकारले राष्ट्रिय वनको कुनै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई हस्तान्तरणको प्रमाण पत्र दिनेछ ।
- (२) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि स्थानीय सरकारले उपभोक्ता समूह परिचालन गरी तोकिए बमोजिमको उपभोक्ता समूह गठन र कार्ययोजना तयार गर्न आवश्यक प्राविधिक एवं अन्य सहयोग उपलब्ध गराउने छ ।

१५. कार्ययोजना संशोधन:

- (१) उपभोक्ता समूहले वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्ययोजना आवश्यकता अनुसार समयानुकूल परिमार्जन गर्न सक्ने छ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम उपभोक्ता समूहले कार्ययोजनामा गरेको परिमार्जन वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा स्थानीय सरकारले यस्तो परिमार्जनको जानकारी प्राप्त भएको ३० दिन भित्र सो परिमार्जन लागु नगर्न निर्देशन दिनेछ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले आफ्नो कार्ययोजना स्थानीय सरकारलाई जानकारी गराएको ३० दिन भित्र कुनै जानकारी नभएमा समूहले स्वतः कार्यन्वयन गर्न सक्ने छ ।

१६. उपभोक्ता समूहको दर्ता:

- (१) स्थानीय वन ऐन, २०७७ बमोजिम गठन गरिएको उपभोक्ता समूहलाई दर्ता गराउन उपभोक्ताको विधान सहित स्थानीय सरकार समक्ष पेश गर्ने ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको दर्खास्त पर्न आएमा स्थानीय सरकारले आवश्यक जाँचबुझ गरी त्यस्तो उपभोक्ता समूहलाई तोकिए बमोजिम दर्ता गरी दर्ता प्रमाणपत्र दिनु पर्नेछ ।

(३) हाल वन ऐन २०४९ अनुसार दर्ता भएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू १ वर्ष भित्र स्थानीय सरकारमा दर्ता गर्नु पर्नेछ । त्यस्ता समूहलाई स्थानीय सरकारले प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग गर्नुपर्नेछ ।

१७. उपभोक्ता समूह संगठित संस्था रहने:

- (१) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था हुनेछन् ।
- (२) समूहको छुट्टै छाप हुनेछ ।
- (३) समूहको आफ्नो टाँचा हुनेछ ।
- (४) उपभोक्ता समूहले व्यक्ति सरह चल अचल सम्पत्ती प्राप्त गर्न, उपभोग गर्न, बेचबिखन गर्न वा अन्य किसिमको बन्दोवस्त गर्न पाउनेछ ।
- (५) उपभोक्ता समूहले व्यक्ति सरह नालिस उजुर गर्न र सो उपर पनि सोही नाम बाट नालिस उजुर गर्न सक्नेछ ।

१८. प्रतिवेदन दिनुपर्ने

- (१) सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू प्रत्येक वर्ष आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र तोकिए बमोजिम आर्थिक विवरण तथा सामुदायिक वनको स्थिति समेत खुलाई आफ्नो क्रियाकलापको बार्षिक तथा प्रगति प्रतिवेदन स्थानीय सरकार तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपालमा पेश गर्नुपर्नेछ ।

१९. **उपभोक्ता समूहको कोष:** (१) उपभोक्ता समूहको आफ्नो एउटा छुट्टै कोष हुनेछ । कोषमा देहायका रकम जम्मा हुनेछ ।

- (क) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान रकम
- (ख) कुनै स्वदेशी व्यक्ति वन संस्थाबाट प्राप्त अनुदान, साहायता वा दान दातव्य रकम
- (ग) वन पैदावार (जैविकविविधता) को विक्रिवितरण वाट प्राप्त रकम
- (घ) उद्योग तथा पर्यापर्यटन सन्चालनवाट प्राप्त रकम
- (ङ) उपभोक्ता समूहको सदस्यता शुल्क, जरिवानाबाट प्राप्त
- (च) अन्य कुनै श्रोतबाट प्राप्त रकम

- (२) उपभोक्ता समूहको तर्फबाट गरिने खर्च उपदफा (१) बमोजिमको कोषबाट गरिनेछ । कोष संचालन तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-५

वन अधिकार संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था

२०. वन परिषद्को गठन:

- (१) वन अधिकार प्राप्त गर्ने स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, महिला, दलित तथा उक्त वन क्षेत्रमा आश्रित समुदायको हक हित संरक्षण सम्बन्धी विषयमा नीति निर्माण गर्न तथा

अधिकारवाला समुदायको हक हितका सम्बन्धमा स्थानीय सरकारलाई सुझाव दिनका लागि स्थानीय स्तरमा एक वन परिषद गठन हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको परिषदमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष तथा पदाधिकारीहरू रहने छन्:

(क) गाउँपालिकाको अध्यक्ष – अध्यक्ष

(ख) सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघको प्रतिनिधि – सदस्य १ जना

(ग) पारिवारिक निजी वनको प्रतिनिधि – सदस्य १ जना

(घ) वन अधिकार, वातावरण संरक्षण र वन उपभोक्ताको हकहितमा काम गरेको – सदस्य १ जना

(ङ) उपदफा (५) बमोजिम नियुक्ति हुने सचिव – सदस्य सचिव १ जना

तर, स्थानीय सरकारले मनोनित गर्दा उपदफा (२) को विभिन्न खण्डहरूबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका जाति वा समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी मनोनीत गर्नुपर्नेछ ।

दफा (३) उपदफा (२) बमोजिम गठन हुने वन परिषदमा महिलाको सहभागिता न्यूनतम ३३ प्रतिशत अनिवार्य गराउनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम मनोनीत सदस्यहरूको पदावधि दुई वर्षको हुनेछ र निजहरू थप एक अवधिको लागि पुनः मनोनीत हुन सक्नेछन् ।

(५) परिषदले परिषदको काम कारबाहीलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनको लागि स्रोत उपार्जन हासिल गरी वन, वातावरण वा कानूनको क्षेत्रमा कम्तीमा ५ वर्षको अनुभव प्राप्त व्यक्तिलाई सदस्य सचिवको रूपमा नियुक्त गर्नेछ । सदस्य सचिवको कार्यअवधि ४ वर्षको हुनेछ । सदस्य सचिवको काम कर्तव्य र अधिकार नियमावली र निर्देशिकामा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(६) परिषदका पदाधिकारीहरू र कर्मचारीले स्थानीय सरकारले तोकिए बमोजिमको सुविधा र तलव भत्ता पाउनेछन् ।

२१. परिषदको काम, कर्तव्य र अधिकार:

(१) परिषदको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:

(क) वन र वन क्षेत्रमा रहेको प्राकृतिक स्रोत साधन (जल, जमिन, जंगल, वन्यजन्तु, खनिज, जैविक विविधता आदि) को परम्परागत रूपमा संरक्षण, भोगचलन, उपयोग गर्दै आईरहेका उक्त क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, महिला, दलित तथा उक्त वन क्षेत्रमा आश्रित समुदायको वन माथिको पहुँच, स्वामित्व, प्रतिनिधित्व, लाभको बाँडफाड समेतमा अग्राधिकार सहितको वन सम्बन्धी अधिकार सम्बन्धी विषयमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने तथा वन सम्बन्धी अधिकार सम्बन्धमा जानकारी गराउन कार्यक्रम र सूचनाहरू प्रचार प्रसार गर्ने, गराउने ।

- (ख) वन माथिको पहुँच, स्वामित्व, प्रतिनिधित्व, लाभको बाँडफाड समेतमा अग्राधिकार सहितको वन सम्बन्धी अधिकारको सम्बन्धमा सूचित गर्ने, गराउने तथा वन सम्बन्धी अधिकार सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्ने, गराउने ।
- (ग) वन माथिको पहुँच, स्वामित्व, प्रतिनिधित्व, लाभको बाँडफाड समेतमा अग्राधिकार सहितको वन सम्बन्धी अधिकार सम्बन्धमा भइरहेका नीति परिवर्तन गर्ने वा नयाँ नीति बनाउने सम्बन्धमा स्थानीय सरकारलाई सुझाव दिने ।
- (घ) वन माथिको पहुँच, स्वामित्व, प्रतिनिधित्व, लाभको बाँडफाड समेतमा अग्राधिकार सहितको वन सम्बन्धी हकहित र अधिकार संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय, प्रादेशिक, संघीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सूचनाहरू अद्यावधिक राख्ने तथा राख्न लगाउने ।
- (ङ) स्थानीय समुदाय, आदिवासी, जनजाति, महिला, दलित, तथा उक्त वन क्षेत्रमा आश्रित समुदायको वन माथिको पहुँच, स्वामित्व, प्रतिनिधित्व, लाभको बाँडफाड समेतमा अग्राधिकार सहितको वन सम्बन्धी अधिकारहरूको अनुगमन गर्ने गराउने र अनुगमन गर्दा देखिएका त्रुटीहरूको सुधार गर्न स्थानीय सरकारलाई सुझाव दिने ।
- (च) स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, महिला, दलित, तथा उक्त वन क्षेत्रमा आश्रित समुदायको वन माथिको पहुँच, स्वामित्व, प्रतिनिधित्व, लाभको बाँडफाड समेतमा अग्राधिकार सहितको वन सम्बन्धी अधिकार संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त सम्झैको अन्य काम गर्ने, गराउने ।
- (छ) गाउँपालिका भित्र रहेका संरक्षित तथा व्यवस्थित सामुदायिक वनहरूको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा मुल्याङ्कन गरी उत्कृष्ट एवं गुणस्तरीय रूपमा व्यवस्थित र संरक्षित वनहरूको सूचीक्रम (ROSTER) तयार गरी नमूना सामुदायिक वन घोषणाका लागि आवश्यक सुझाव सहित गाउँपालिकालाई सिफारिस गर्ने
- (ज) परम्परागतरूपमा संरक्षण, सम्बर्द्धन र सदुपयोग गर्दै आएका स्थानीय समुदायको वन प्रयोगको अधिकारलाई राजनीतिक सिमाले वन्देज गर्ने छैन, यदि कुनै अवरोध सृजना भएमा आवश्यक समन्वय गरेर समाधान गर्ने ।
- (झ) सामुदायिक वनहरू बीच समन्वय गरेर स्थानीय आपूर्ति, प्राकृतिक प्रकोपलाई सर्वसुलभ बनाउनका लागि डिपो स्थापना गर्ने ।
- (ञ) अन्तर स्थानीय सरकारका बीच वन पैदावार आपूर्ति व्यवस्था मिलाउनका लागि समन्वय गर्ने ।
- (ट) समुदायद्वारा संचालित कार्यक्रमहरू अनुगमन निरिक्षण तथा पृष्ठपोषण गर्ने
- (ड) समुदायको आन्तरिक सुसासनका लागि आवयक सरसल्लाह, सुझाव र सहयोग गर्ने
- (ढ) जैविक विविधताको अभिलेखिकरण गर्ने, अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने

(ण) गाउँपालिका भित्र रहेका सबै प्रकारका वनहरुको वन पैदावारहरुको उत्पादकत्वका आधारमा वर्गीकृत गरी वन उत्पादन क्षेत्रहरुको सूचीकरणका लागि गाउँ कार्यपालिकालाई सिफारिस गर्ने ।

२२. परिषद्को बैठक सम्बन्धी कार्यविधि:

- (१) परिषद्को बैठक अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ ।
- (२) परिषद्को सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा पचास प्रतिशतभन्दा बढी सदस्यहरू उपस्थित भएमा परिषद्को बैठकका लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिनेछ ।
- (३) परिषद्को बैठकको अध्यक्षता अध्यक्षले गर्नेछ र निजको अनुपस्थितिमा सदस्यहरू मध्येबाट जेष्ठ सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ ।
- (४) परिषद्को निर्णय परिषद्को अध्यक्षद्वारा प्रमाणित गरिनेछ ।
- (५) परिषद्को बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि परिषद आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

२३. जाँचबुझ र निरीक्षण गर्न सक्ने:

- (१) कुनै व्यक्ति, वन उपभोक्ता समूह, संगठित संस्था, सरकार, सरकारी तह, निजी वा साझेदारी कम्पनी लगायत कसैले पनि यस ऐन बिपरित हुने गरी समुदायको वन अधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कार्य गरी रहेको वा यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम विपरीत कामकारवाही भइरहेको छ भन्ने विश्वास हुने मनासिव कारण भएमा वनअधिकार संरक्षण परिषद आफै वा परिषदले तोकेको प्रतिनिधिले आवश्यक जाँचबुझ र निरीक्षण गर्न, गराउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम जाँचबुझ र निरीक्षणबाट वन अधिकारको हनन् सम्बन्धी दोषी देखिएका व्यक्ति, वन उपभोक्ता समूह, संगठित संस्था, सरकार, सरकारी तह, निजी वा साझेदारी कम्पनी लगायतका व्यक्ति वा संस्थालाई प्रचलित कानून बमोजिम आवश्यक कारवाही गर्नको लागि परिषदले स्थानीय सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-६

पारिवारिक निजी वन सम्बन्धी व्यवस्था

२४. पारिवारिक निजी वनको दर्ता:

- (१) पारिवारिक निजी वनको दर्ता स्थानीय तहको सबै भन्दा तल्लो निकाय अर्थात वडामा दर्ता गरिनेछ ।
- (२) दर्ता भएका पारिवारिक निजी वनहरु धितो राखेर बैंकवाट ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- (३) पारिवारिक निजी वन भित्रको काठ कटानी र ओसार पसार स्थानीय सरकारबाट अनुमती लिएर नेपाल भित्रका कुनै पनि भागमा लगेर विक्रि वितरण गर्न सक्नेछ ।
- (४) पारिवारिक निजी वन किसानहरुलाई कृषि वन लगाउन थप प्रोत्साहन गरिनेछ ।

- (५) पाविरिक निजी वनका किसानहरुले वनमा आधारित उद्योगहरु स्थापना गर्न चाहेमा स्थानीय सरकारले अनुमती दिनेछ ।
- (६) पारिवारिक निजी वन दैविक प्रकोप भएर नष्ट भएमा क्षतीपूर्तिका लागि सहूलियत विमामा समन्वयको व्यवस्था गरिनेछ ।
- (७) परिक्षण गरिएका विरुवाहरु र छिटो छरितो हुर्कने विरुवाहरु वृक्षा रोपण गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।

२५. पारिवारिक निजी वन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था:

- (१) पारिवारिक निजी वनको संरक्षण सम्बर्द्धन उपयोग व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्ररूपले वन पैदावारको मुल्य निर्धारण गर्ने गरी विक्री वितरण गर्न पाउने गरी स्थानीय सरकारले दर्ता प्रमाण पत्र दिनेछ ।
- (२) पारिवारिक निजी वनलाई स्थानीय सरकारले आवश्यक प्राविधिक एवं अन्य सहयोग उपलब्ध गराउने छ ।
- (३) पारिवारिक निजी वन दर्ता भएको जानकारी प्राप्त भएको १५ दिनभित्र सोको जानकारी दिनेछ ।
- (४) पारिवारिक निजी वन किसानहरुले स्थानीय सरकारले तोकेको निवेदन सहित स्थानीय सरकार समक्ष पेश गर्ने ।

परिच्छेद - ७

वन संरक्षण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था

२६. वन संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था:

- (१) गाउँपालिका भित्र रहेका सबै प्रकारका वन क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी सिन्द्धान्तका आधारमा गर्नु पर्नेछ ।
- (२) कुनै निश्चित वन क्षेत्रमा गाउँ कार्यपालिकाले आवश्यकता तथा औचित्यताका आधारमा वन्यजन्तुहरुका लागि जैविक मार्ग घोषणा गर्न प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्नेछ ।

२७. वृक्षारोपण सम्बन्धी व्यवस्था:

- (१) गाउँपालिका भित्र रहेका ग्रामीण सडकहरुका छेउछाउ तथा सार्वजनिक खुल्ला क्षेत्रहरुको पहिचान गरी वृक्षारोपण गर्न उपयुक्त ठहरिएका स्थानहरुमा वृक्षारोपण गर्नका लागि सम्बन्धित वडाले व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम वृक्षारोपण गर्नका लागि छुट्याइएका स्थानहरुमा वनस्पतिका प्रजातिहरुको हुर्कन सक्ने क्षमता तथा माटोको उर्वरताको पहिचान गरी वृक्षारोपण गर्नु पर्नेछ । यसरी वृक्षारोपण गर्दा गाउँ कार्यपालिकाले वनस्पतिको प्रजातिको वन पैदावारजन्य उपयोगिताका आधारमा आवश्यक रकम विनियोजन गर्नु पर्नेछ ।

(३) सामुदायिक वनहरुमा बहुमुल्य प्रजातिका, लोपोन्मुख प्रजातिका, जडिबुटिजन्य तथा आर्थिक उपार्जनका लागि उपयुक्त हुने विरुवाहरुको वृक्षारोपण गरी वन संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्न चाहेमा गाउँ कार्यपालिकाले तोकिए बमोजिम अनुदानको व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

२८. जैविक विविधताको संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था: वन क्षेत्रमा रहेका वनस्पतिहरु, जनावरहरु लगायत सम्पूर्ण वन पैदावारको संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२९. जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था:

(१) गाउँ कार्यपालिकाले गण्डकी प्रदेश वन ऐन, २०७६ को परिच्छेद १२ को दफा ७५ (१) बमोजिम जलाधार क्षेत्रको वर्गीकरण गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम वर्गीकृत जलाधार क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्न तोकिए बमोजिमका कार्यहरु सञ्चालन गर्न सकिनेछ ।

३०. वन उत्पादन क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने: यस ऐनको दफा २१ को उपदफा (१) (ण) बमोजिम वन परिषदबाट प्राप्त सिफारिसका आधारमा गाउँपालिका भित्रका वन क्षेत्रलाई गाउँ कार्यपालिकाले विशेष वन उत्पादन क्षेत्र घोषणा गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-८

कसूर र सजाय सम्बन्धी व्यवस्था

३१. वन अधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न नहुने:

(१) कुनै व्यक्ति, वन उपभोक्ता समूह, संगठित संस्था, सरकार, सरकारी तह, निजी वा साझेदारी कम्पनी लगायत कसैले पनि यस ऐन विपरित हुनेगरी वन उपभोक्ता वा वन उपभोक्ता समूहको वन सम्बन्धी अधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न हुदैन । तर, आम सार्वजनिक हितका लागि यस ऐनको दफा ११ बमोजिम वन उपभोक्ता समूह वा सम्बन्धित समुदायको स्वतन्त्र, पूर्व सू-सुचित मञ्जुरी (Free Prior Informed Consent) लिई नेपाल सरकार वा सम्बन्धित तहको निर्णयले असल मनसायले गरेको कार्यलाई वन अधिकारको प्रतिकूल मानिने छैन ।

३२. दण्ड सजाय: देहायको काम कारबाही गर्ने गराउनेलाई कसूरको मात्रा हेरी देहाय बमोजिम सजाय हुनेछ: (१) दफा ४ को उपदफा (१) (२) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गर्न बञ्चित गराउने वा त्यस्तो अधिकार प्रयोग गर्नबाट रोक लगाउने कार्य गर्ने गराउनेलाई विगो खुलेकोमा बिगो बमोजिम र नखुलेकोमा अवस्था हेरेर तोकिए बमोजिम जरिवाना हुनेछ ।

(२) दफा ८ बमोजिम वन उपभोक्ता समूहको अनिवार्यरूपमा स्वतन्त्र, पूर्व सू-सुचित मञ्जुरी लिनु पर्नेमा नलिई कुनै कार्य गरे गराएमा त्यस्तो वन उपभोक्ता समूहलाई पर्न गएको क्षतिको बिचार गरी उचित क्षतिपूर्ति दिनु पर्नेछ र त्यस्तो कार्य गर्ने गराउनेलाई विभागिय सजायको लागि सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

३३. मुद्दा हेर्ने अधिकार:

- (१) यस ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कसुर सम्बन्धी मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिले ६ महिनाभित्रमा मर्का पर्ने पक्षले स्थानीय तहको न्यायीक समिति समक्ष मुद्दा दायर गर्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम स्थानीय सरकारको न्यायीक समितिले यस ऐन अन्तर्गत कारवाही गर्दा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ बमोजिमको कार्यविधि अपनाउने र अधिकार प्रयोग गर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम स्थानीय सरकारको न्यायीक समितिले गरेको निर्णय चित्त नबुझे पक्षले सो निर्णय थाहा पाएको मितिले पैंतीस दिन भित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

३४. क्षतिपूर्ति भराउन सक्ने:

- (१) यस ऐनको विपरीत हुने गरी वन अधिकारवाला समुदाय वा व्यक्तिको वन सम्बन्धी अधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कार्य गरेको कारणबाट कुनै वन अधिकारवाला समुदाय वा व्यक्तिको वन सम्बन्धी अधिकारको हनन भएकै कारण कुनै पनि किसिमको हानी नोक्सानी हुन गएमा त्यस्तो समुदाय वा व्यक्तिले क्षतिपूर्ति भराई पाउँभनी उजुरी गर्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम क्षतिपूर्तिको निमित्त परेको उजुरी उपर छानबिन गरी वन अधिकार हनन भएको समुदाय वा व्यक्तिलाई हानी नोक्सानी पुग्न गएको देखिएमा हानी नोक्सानीको आधारमा हानी नोक्सानी गर्ने पक्षबाट क्षतिपूर्ति बापतको रकम त्यस्तो समुदाय वा व्यक्तिलाई दिलाउन सक्नेछ ।

परिच्छेद - ९

विविध

३५. स्थानीय सरकारबाट अनुमति लिनु पर्ने:

- (१) स्थानीय तहको अनुमति लिई उपभोक्ता समूहले स्थानीय सामुदायिक वन क्षेत्रमा सामुदायिक चिडियाखाना, वन्यजन्तुको व्यावसायीक पालन, समुदायको पहुँच भन्दा टाढा रहेको वन सामुदायिक संरक्षण क्षेत्र, पर्यापर्यटन कार्यक्रम जस्ता वनमा आधारित उद्यम वा समुदायमा वन पैदावारजन्य उद्योग संचालन गर्ने, उत्पादन गर्ने, उत्पादिन बस्तु वा वनपैदावार निकासी पैठारी गर्ने र सोबाट लाभ प्राप्त गर्न सक्नेछ ।
- (२) वनपैदावारजन्य उद्योगबाट उत्पादित वनपैदावारको निकासी पैठारी वन उपभोक्ता समूहले तोकेको व्यक्तिले गर्न सक्नेछ । त्यसरी निकासी पैठारी गर्दा सोको जानकारी अनिवार्य रूपमा स्थानीय सरकारलाई दिनुपर्नेछ ।
- (३) सामुदायिक वन समूहको दर्ता प्रमाणपत्रका आधारमा सहकारी मार्फत वन उद्यम साथै वन पैदावारमा आधारित अन्य उद्यमहरु सञ्चालन सक्नेछन् ।
- (४) स्थानीय सरकारले पारिवारिक निजी वन दर्ता, संरक्षण, सम्बर्द्धन, व्यवस्थापन र निर्यातको जानकारी दिएर काम गर्न सक्नेछ ।

- ३६. अधिकार प्रत्यायोजन:** स्थानीय सरकारको प्रमुख वा परिषद्को अध्यक्षले यस ऐन बमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकारहरू मध्ये आवश्यकता अनुसार केही अधिकार यस ऐन बमोजिम स्थानीय सरकारले तोकेको व्यक्तिलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।
- ३७. असल नियतले गरेको कामको बचाउ:** वन उपभोक्ता समिति, क्षतिपूर्ति समिति वा स्थानीय सरकारको कुनै कर्मचारीले यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम बमोजिम आफ्नो कर्तव्यपालन गर्दा असल नियतले गरेको काम कारवाही प्रति निज व्यक्तिगत रूपले जवाफदेही हुने छैन ।
- ३८. नियम बनाउन सक्ने:** यस ऐनको उद्देश्य पूर्तिको लागि स्थानीय सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ ।

अनुसूची - १
(उपभोक्ता समूहको दर्ताका लागि दिईने निवेदन)

श्री अध्यक्ष ज्यू,

फेदीखोला गाउँपालिका, फेदीखोला, स्याङ्जा

स्थानीय वन ऐन २०७७ मा व्यवस्था भए बमोजिम उपभोक्ता समूहको गठन गरी उक्त उपभोक्ता समूह दर्ता गरी पाउन सोको विधान संग्लन गरी यो निवेदन पेश गरेका छौं । उपभोक्ता समूहको दर्ता गरी सोको जानकारी पाउन अनुरोध गर्दछौं ।

निवेदक

..... उपभोक्ता समूहको तर्फबाट

क्र.स.	नाम	पद	दस्तखत
१			
२			
३			
४			
५			
६			
७			
८			
९			

अनुसूची - २

(उपभोक्ता समूह दर्ताको प्रमाण पत्र)

फेदीखोला गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
फेदीखोला स्याङ्जा
गण्डकी प्रदेश, नेपाल

दर्ता नं .....

श्री ..... उपभोक्ता समूह

यस फेदीखोला गाउँपालिकाको मिति २०७७..... /...../..... को निर्णय अनुसार फेदीखोला गाउँपालिका वन ऐन २०७७ बाट प्राप्त अधिकार प्रयाग गरी त्यस उपभोक्ता समूहलाई यो दर्ता प्रमाण पत्र प्रदान गरिएको छ ।

उपभोक्ता समूहको विवरण

उपभोक्ता समूहको वन क्षेत्रको क्षेत्रफल: .....

उपभोक्ता समूहको सदस्य घरधुरी संख्या: .....

उपभोक्ता समूहको क्षेत्रभित्र रहेको जनसंख्या: .....

प्रमाण-पत्र प्रदान गर्ने अधिकारी

नाम:

पद:

दस्तखत:

मिति:

(यो प्रमाण-पत्र हराएमा प्रतिलिपी प्रमाण-पत्र प्राप्त गर्न रु १००० तिरी निवेदन दिनु पर्नेछ)

अनुसूची – ३
(सामुदायिक वन दर्ताका लागि दिइने निवेदन)

श्री अध्यक्ष ज्यू,

फेदीखोला गाउँपालिका,

फेदीखोला, स्याङ्जा

फेदीखोला गाउँपालिका वन ऐन २०७७ को अधिनमा रही सामुदायिक वनको रुपमा देहायको वन क्षेत्रको संरक्षण, सम्बर्द्धन र सदुपयोग गर्नका लागि यस उपभोक्ता समूहलाई हस्तान्तरण गरिदिनुहुन वन कार्ययोजना सहित यो निवेदन पेश गरेका छौं ।

- क) प्रस्तावित सामुदायिक वनको रुपमा व्यवस्थापन गर्न चाहेको वनको नाम:
- ख) ठेगाना:
- ग) चार किल्ला:
- घ) क्षेत्रफल:
- ङ) जैविक विविधता:
- च) पानीको मुहान, ताल, पोखरी, खोला:

निवेदक:

..... सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको तर्फबाट

क्र.स	नाम	पद	दस्तखत
१			
२			
३			
४			
५			

अनुसूची -४

सामुदायिक वनमा समुदायिक रूपमा स्थानीय समुदायले प्राप्त गर्ने वन सम्बन्धी अधिकारहरूः

- (क) स्थानीय समुदाय एक आपसमा भेला भई आफ्नो क्षेत्रको वनको दिगो व्यवस्थापन, जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बद्धन, प्रवद्र्धन, वनपैदावरको विकास र उपयोग गर्नका लागि सामुदायिक वनव्यवस्थापन समूह गठन गर्ने,
- (ख) सामुदायिक वन क्षेत्रमा रहेको प्राकृतिक श्रोत साधनको विकास, संरक्षण, व्यवस्थापन, नियन्त्रण र उपयोग गर्ने,
- (ग) वन क्षेत्रमा रहेको खानेपानी तथा सिंचाईको मुहान लगायत प्राकृतिक श्रोत साधन र वनपैदावारहरू प्राप्त गर्ने, समुदायले नियम बनाई तोकेकोमा बाहेक विना अवरोध वन क्षेत्रमा आवत जावत गर्ने, वन क्षेत्रमा व्यवस्थित चरीचरण गर्ने,
- (घ) सामुदायिक वनबाट दाउरा, घाँस, स्रोत, काठ जस्ता समुदायको दैनिक आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्ने र बढी भएका वनपैदावारको स्वतन्त्र रूपमा मूल्य निर्धारण गरी बिक्री वितरण गर्ने,
- (ङ) सामुदायिक वन क्षेत्र भित्रको खोला, पानीको मुहान, कार्बन संचितिकरण तथा भण्डारण लगायत वातावरणीय सेवा बापतको लाभ प्राप्त गर्ने,
- (च) वनश्रोतको उपयोगबाट स्थानीय समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक आवश्यकताको पूर्ति गर्ने, गरिबी निवारणमा टेवा पुर्‍याउने र सामुदायिक विकास गर्ने,
- (छ) वन क्षेत्र भित्र रहेको ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिक सम्पदाहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन, सदुपयोग र नियन्त्रणमा राख्ने,
- (ज) सामुदायिक वनलाई निरन्तर रूपमा सामुदायिक वनकै रूपमा संरक्षण, व्यवस्थापन र निरन्तरता दिन पाउने,
- (झ) सामुदायिक वनको व्यवस्थापनको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति र आवश्यकता अनुसारको उपसमितिहरू गठन गर्ने र त्यस्तो समिति उपसमितिको काम, कर्तव्य र अधिकारहरू तोक्ने,
- (ञ) सामुदायिक वन व्यवस्थापनको लागि आवश्यक कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने, गराउने,
- (ट) वन व्यवस्थापन र अन्य कार्यहरूबाट प्राप्त हुने लाभ प्राप्त गर्ने र त्यस्तो लाभ वनको विकास, गरिबी न्यूनीकरण, महिला, आदिवासी जनजाति, दलित लगायतका आर्थिक सामाजिक रूपमा पिछडिएको समुदायको क्षमता विकास, युवा तथा बालबालिकाको उत्थान, स्थानीय सामुदायिक तथा सांस्कृतिक विकास आदिमा बाँडफाँड र प्रयोग गर्ने,

तर, स्थानीय समुदायको निर्णयले त्यस्तो लाभ सामुदायिक वन व्यवस्थापन समूहहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघको संस्थागत तथा पैरवी क्षमता विकासमा समेत खर्च गर्न सक्नेछन् ।

- (ठ) वन संरक्षण, विकास र व्यवस्थापनका लागि स्थानीय सरकार र संघीय सरकारबाट आवश्यक सहयोग र बजेट प्राप्त गर्ने तथा सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (ड) उपभोक्ता समूहले आवश्यकता अनुसार स्वतन्त्र रूपले सरकारी, गैरसरकारी, निजी क्षेत्र र विज्ञहरूबाट सेवा र अनुदान लिन सक्ने,
- (ढ) वनसंग सम्बन्धित परम्परागत पेशा, अभ्यास, अनुभव, ज्ञान, सीप, दक्षताहरूको पहिचान गरी संरक्षण, आधुनिकीकरण, औद्योगिकीकरण र बजारीकरणका लागि चाहिने वन पैदावारजन्य कच्चा पदार्थहरू स्वतन्त्रतापूर्वक प्राप्त गर्ने र उत्पादित बस्तुलाई उपभोग गर्ने र बजारमा बिक्रि बितरण गरी लाभ प्राप्त गर्ने,
- (ण) वनलाई समय सापेक्षित रूपमा स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउने पर्यावरण, कृषि वन, पशुपालन, वन्यजन्तु पालन, जडिबुटी, उद्यम, चिडियाखाना जस्ता वनउद्यमसम्बन्धी कृषाकलापहरू संचालन गरी लाभ प्राप्त गर्ने,
- (त) वनको दीगो व्यवस्थापनद्वारा वन क्षेत्रको उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्दै सामुदायिक वन क्षेत्रमा काठ र गैर काठजन्य वनपैदावारको उत्पादन गर्ने, वन पैदावारको अधिकतम उपयोगबाट साना, मझौला तथा ठुला खाले उद्यम समुदाय आफैले वा तेस्रो पक्षसंग सम्झौता गरी संचालन गर्न सक्नेछ र त्यस्तो उद्यमले वनको दिगो संरक्षण र व्यवस्थापनको साथै स्थानीय समुदायको आर्थिक उन्नतीमा टेवापुऱ्याउने,
- (थ) सामुदायिक वनश्रोतको शुल्क निर्धारण गरी असुलउपर गर्ने शुल्कछुट वा मिनाहा दिने,
- (द) वनको हैसियतमा नकारात्मक असर नपुग्ने गरि वनश्रोतको पूर्णरूपमा व्यवस्थापन, नियन्त्रण र उपयोग गर्ने एवं वन उद्यमविकास गर्ने र त्यस्तो निर्णय लिने,
- (ध) वनको भौगोलिक बनौट, भिरालोपन र माटोको किसिम अनुसार वन कार्ययोजनामा तोकिए बमोजिम वन सम्वर्धन (गोडमेल, हाँगा काँटछाट, झाडी सफाइ, पतल्याउने र रुख कटान आदि) पद्धति अपनाई वन विकास र संरक्षण गर्ने,
- (न) सामुदायिक वनको दिगो व्यवस्थापनबाट उपलब्ध हुने जलाधार एवं जैविक विविधता संरक्षण, भुट्श्य-सौन्दर्य तथा कार्वन-संचिति जस्ता वातावरणीय सेवाहरूको संभावनाको खोजी गरी वातावरणीय सेवासुविधाको उपयोग गरेर आय-आर्जनको अवधारणालाई अगाडि बढाउने,
- (प) कार्वन सञ्चिती, जैविक विविधताको संरक्षण, जलचक्र प्रणाली, पर्यापर्यटन जस्ता वन क्षेत्रको पारिस्थितिकीय प्रणालीबाट प्राप्त हुने वातावरणीय सेवाबाट लाभ प्राप्त गर्ने ।
- (फ) सामुदायिक वन क्षेत्रमा रहेको खानेपानीको मुहान, खानी, सिंचाईगर्ने खोला वा ताल वा पोखरी आदिको मुहान, ढुङ्गा, रोडा, बालुवा, माटो लगायतका प्राकृतिक श्रोत साधनको बिक्रिवितरण, उपयोग, उपभोग, श्रोत प्रयोग बापतको लाभ प्राप्त गर्ने ।